

Van boer naar duurzame boer

Een kwalitatief onderzoek naar de houding van melkveeboeren ten opzichte van het nationale duurzaamheidsbeleid

'Bergen boter, meer melk en massa's mest en nog is de produktiedorst nog niet gelest. Wie steeds met Mansholt's groei is meegehold, wordt afgestraft en nu door ambtenaren achtervolgd. Brussel's bestuurders zijn economisch gericht en voor de belangen der agribusiness gezwich. Hun logica leidt tot prijsverlaging; de boer heeft de keus tussen warme en koude sanering. De agrarisch ondernemer is in een fuik gerend en tussen economie en milieu beklemd. Ook zij die wel duurzaam willen, zien hun weg versperd; door banken, bedrijven en beleid is hun vrijheid ingeperkt.'

Ina Horlings

Maaïke Hofman (S2509776)

Bachelorscriptie Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Begeleider: J. Kuper MSc.
12 - 06 - 2017

Samenvatting

Nederland kamt met diverse negatieve ecologische gevolgen die mede veroorzaakt zijn door de melkveehouderijsector. De Rijksoverheid streeft naar een duurzamere landbouwsector en heeft haar beleid hierop aangepast. De overheid zal samen moeten werken met de agrarische sector om de melkveehouderijsector te kunnen laten verduurzamen. Uit berichten geplaatst op sociale media door melkveeboeren lijkt er echter sprake te zijn van frictie tussen de boeren en het duurzaamheidsbeleid. Door middel van bestaande wetenschappelijke literatuur en kwalitatief onderzoek, bestaande uit diepte-interviews afgenomen onder Drentse melkveeboeren, is de volgende hoofdvraag onderzocht: *“Hoe staan melkveeboeren tegenover het duurzaamheidsbeleid van de Rijksoverheid?”*. Door meer inzicht te verkrijgen in de houding van melkveeboeren ten opzichte van het duurzaamheidsbeleid kunnen aanbevelingen worden gedaan om het beleid te verbeteren. Geconcludeerd kan worden dat de melkveeboeren over het algemeen niet erg positief staan tegenover het duurzaamheidsbeleid. De participanten zien vele punten van verbetering en lijken duidelijk te weten hoe de ervaren problemen opgelost kunnen worden, waardoor de vaststelling en uitvoering van het duurzaamheidsbeleid kan worden verbeterd.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
1. Inleiding	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Onderzoeksvragen	6
1.3 Leeswijzer	6
2. Theoretisch kader	7
2.1 Duurzaamheidsbeleid door de Rijksoverheid	7
2.2 Boeren en duurzaamheid	7
2.3 Boeren en de rol van de overheid	9
2.4 Conceptueel model	11
3. Methodologie	12
3.1 Onderzoeksmethode	12
3.2 Data verzameling	12
3.3 Data-analyse	12
3.4 Reflectie en ethiek	13
4. Resultaten	14
4.1 Hoe staan melkveeboeren tegenover duurzaamheid?	14
4.2 Hoe ervaren melkveeboeren de rol van de overheid?	15
5. Conclusie	17
5.1 Conclusie	17
5.2 Reflectie en aanbevelingen	18
6. Referenties	19
7. Bijlagen	21
7.1 Interview guide	21
7.2 Toestemmingsformulier	22
7.3 Uitgereikt overzicht duurzaamheidsbeleid	23
7.4 Codeboek	24
7.5 Transcripten	25

Hoofdstuk 1. Inleiding

In deze thesis wordt het onderzoek besproken dat gedaan is naar de invloed van het duurzaamheidsbeleid vanuit de overheid op melkveeboeren en hoe de melkveeboeren tegenover dit beleid staan. Het idee voor dit onderzoek is ontstaan na het lezen van enkele recente ontwikkelingen in de media aangaande het duurzaamheidsbeleid gericht op de melkveehouderijsector en de reactie van enkele melkveeboeren hierop.

1.1 Aanleiding

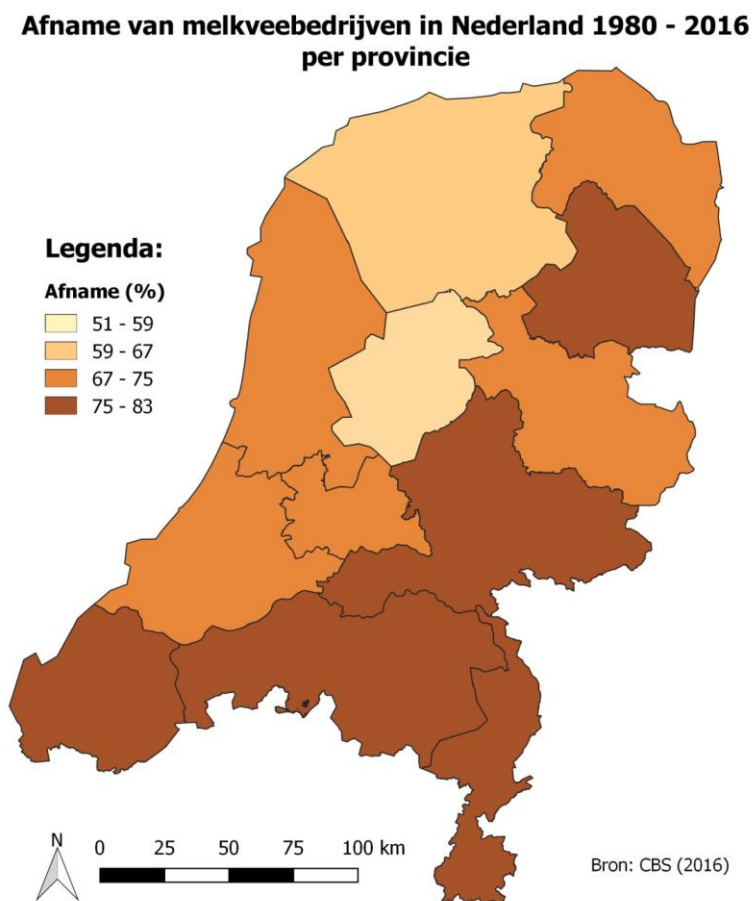
Op 1 april 2015 werd het melkquotum afgeschaft in Nederland. Veel melkveeboeren gingen vervolgens investeren in grotere stallen en meer koeien. Bedrijven intensiverden en de melkproductie werd opgevoerd. Echter werd voor de afschaffing van het melkquotum al duidelijk dat Nederland te veel mest zou gaan produceren en zo de Europese fosfaatnormen zou gaan overschrijden (Folmer & Van der Meer-Kooistra, 2016). Wanneer Nederland niet zal kunnen voldoen aan de geldende fosfaatnormen dreigt zij haar derogatie kwijt te raken. Deze Europese regeling heeft bepaald dat Nederland mag afwijken van de geldende Europese Nitraatrichtlijn. Een afschaffing van de derogatie zou voor grote problemen zorgen in de melkveehouderijsector (Van Hooijdonk, 2017). Om het mestoverschot in te kunnen perken formuleerde staatssecretaris Van Dam het fosfaatreductieplan. Als onderdeel hiervan worden subsidies en een zogenaamde stoppersregeling aangeboden aan melkveeboeren. De Nederlandse melkveestapel zal ongeveer 10% moeten gaan inkrimpen om de fosfaatuitstoot genoeg terug te kunnen brengen. Veel boeren zien zich gedwongen om gezonde en zelfs drachtige koeien naar de slacht te brengen (Van Dongen, 2017).

Veel boeren voelen zich belazerd en in de steek gelaten door de staatssecretaris (Boerenbusiness, 2016). Op sociale media uitten boeren geëmotioneerd hun eigen visie op de recente ontwikkelingen in de melkveehouderijsector. Ook verschenen er diverse filmpjes op internet waarin boeren hun laarzen aanboden aan de staatssecretaris als protest tegen de onzekerheid waarin de sector zich op dit moment bevindt (NOS, 2016). Daarnaast ontbreken in veel gevallen de financiële middelen om op allerlei gebieden te verduurzamen en neemt de regeldruk die boeren ervaren vanuit de overheid juist toe, bijvoorbeeld door de natuurwetgeving en regels omtrent ammoniakuitstoot (Benak, 2016).

Naast het mestoverschot en daarmee de overschrijding van de fosfaatnormen kampt Nederland met nog meer ecologische gevolgen veroorzaakt door schaalvergroting, specialisatie en intensivering in de melkveehouderijsector. Enkele voorbeelden hiervan zijn vermesting en verzuring, waterverontreiniging, de uitstoot van broeikasgassen, een slechtere bodemstructuur, aantasting van het (natuur)landschap en een afname van de biodiversiteit. Daarnaast wordt dierenwelzijn maatschappelijk steeds belangrijker gevonden. De veroorzaakte milieuproblemen hebben op hun beurt een negatieve invloed op de landbouwproductie (Folmer & Van der Meer-Kooistra, 2016; Horlings, 1996). De melkveehouderijsector draagt bovendien bij aan klimaatverandering door de uitstoot van broeikasgassen zoals koolstofdioxide, methaan en lachgas (Horlings, 1996). Een omslag naar een duurzamere landbouw is nodig om de negatieve gevolgen in te perken (Bianco, 2016).

De Rijksoverheid streeft naar een duurzame agrarische sector en heeft haar beleid hier op aangepast (Rijksoverheid, 2017). Afgaand op de berichten die melkveeboeren op sociale media plaatsen lijkt er echter sprake te zijn van frictie tussen het duurzaamheidsbeleid dat door de overheid wordt uitgevoerd en de melkveeboeren.

In Nederland zijn er rond de 17.900 melkveehouderijbedrijven, waarvan 1012 in de provincie Drenthe. Hoewel er de afgelopen jaren sprake is van een structurele afname van melkveebedrijven is er door schaalvergroting op de overgebleven bedrijven geen sprake van een afname van melkkoeien (CBS, 2016). In figuur 1 is de afname van melkveebedrijven in 2016 ten opzichte van 1980 weergegeven. De bestaande melkveehouderijen zullen de komende jaren in toenemende mate geconfronteerd worden met duurzaamheidsvoorwaarden op het gebied van ecologie, in sociaaleconomische zin en in agrarisch-technische vorm (Reijneveld et al., 2000). Het is daarom relevant om inzicht te verkrijgen in de houding van melkveeboeren ten opzichte van het duurzaamheidsbeleid. Op deze manier kan het beleid beter worden afgestemd op de Nederlandse melkveehouderij. De bestaande wetenschappelijke literatuur focust zich over het algemeen op de gehele agrarische sector en niet specifiek op de melkveehouderij. Het is echter van belang om te onderzoeken hoe boeren uit verschillende agrarische sectoren tegenover het, ook per sector verschillende, duurzaamheidsbeleid staan. Door in dit onderzoek specifiek de houding van melkveeboeren te onderzoeken wordt getracht hier inzicht in te verkrijgen.

Figuur 1: Procentuele afname van melkveebedrijven 1980-2016

1.2 Onderzoeksvragen

Dit onderzoek tracht om aan de hand van bestaande wetenschappelijke literatuur in combinatie met eigen empirisch onderzoek, inzicht te verkrijgen in de houding van Drentse melkveeboeren ten opzichte van het duurzaamheidsbeleid van de nationale overheid. Van belang is om te bepalen waar het duurzaamheidsbeleid voor de melkveehouderijsector zich op richt, hoe belangrijk het concept duurzaamheid is voor melkveeboeren en hoe melkveeboeren de rol die de overheid inneemt met betrekking tot het verduurzamen van de melkveehouderijsector ervaren.

De volgende hoofdvraag is daarbij geformuleerd:

“ Hoe staan melkveeboeren tegenover het duurzaamheidsbeleid van de Rijksoverheid?”

Met behulp van de volgende deelvragen zal de hoofdvraag beantwoord worden:

- 1. Hoe staan melkveeboeren tegenover duurzaamheid?**
- 2. Hoe ervaren melkveeboeren de rol die de overheid inneemt met betrekking tot het verduurzamen van de melkveehouderijsector?**

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de theoretische achtergrond van dit onderzoek uiteengezet door middel van relevante wetenschappelijke literatuur, begrippen en belangrijke concepten. Hoofdstuk 3 omvat de methodologie. Hier komen de dataverzameling, de analyse en ethische kwesties aan bod. Vervolgens worden in hoofdstuk 4 de resultaten van het empirische onderzoek behandeld en vergeleken met de besproken wetenschappelijke literatuur. In hoofdstuk 5 worden de conclusies weergegeven. Eveneens bevat dit hoofdstuk een reflectie op het gedane onderzoek en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek.

Hoofdstuk 2. Theoretisch kader

Om tot een duurzame landbouwsector te komen moet de overheid samenwerken met de agrarische sector (Hammes et al., 2016). Daarnaast moeten boeren bereid zijn, maar ook in staat worden gesteld om milieuvriendelijk te handelen (Horlings, 1996). De wet- en regelgeving geformuleerd door de overheid heeft invloed op deze twee aspecten.

2.1 Duurzaamheidsbeleid door de Rijksoverheid

Om de ecologische gevolgen veroorzaakt door de landbouw tegen te gaan en om te streven naar duurzamere landbouw werd er door de nationale overheid vanaf de jaren '70/'80 milieubeleid ontwikkeld. Het duurzaamheidsbeleid, geformuleerd op zowel Europees als nationaal en lokaal niveau, bepaalt sterk de randvoorwaarden waarbinnen boeren kunnen werken (Horlings, 1996). Binnen de grenzen van het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid, opgesteld door landen van de Europese Unie (EU), mogen EU-landen hun eigen landbouwbeleid bepalen (Rijksoverheid, 2017).

De Rijksoverheid geeft op haar website aan dat de landbouw in de komende jaren moet verduurzamen. De volgende doelstellingen zijn daarbij geformuleerd (Rijksoverheid, 2017):

1. Verhoging van duurzame landbouwproductie;
2. Landbouw klaarmaken voor de gevolgen van klimaatverandering;
3. Verminderen van uitstoot van broeikasgassen.

Dit moet bereikt worden door duidelijke normen en wetgeving over voedselveiligheid, milieu en dierenwelzijn vast te stellen. Door meer onderzoek, kennis, innovaties en financiële ondersteuning voor boeren moeten deze doelstellingen worden behaald (Rijksoverheid, 2017).

Het geformuleerde beleid bestaat voornamelijk uit omvangrijke, diverse en ingewikkelde voorschriften en regels van overheden en andere actoren (Horlings, 1996). Het duurzaamheidsbeleid voor de melkveehouderijsector richt zich voornamelijk op het mest- en mineralenbeleid, het beperken van de uitstoot van ammoniak en broeikasgassen, het verbeteren van dierenwelzijn en de biodiversiteit, het tegengaan van grond- en oppervlaktewatervervuiling, het beperken van antibioticagebruik en het stimuleren van duurzame energiebronnen, precisielandbouw, technische innovaties en natuurbehoud (Horlings, 1996; Philipsen et al., 2012; Rijksoverheid, 2017).

2.2 Boeren en duurzaamheid

Duurzame landbouw is een multidimensionaal concept dat bestaat uit de elementen milieu, economie en sociale componenten (Smit & Smithers, 1993 in Lincoln & Ardoin, 2016). Duurzame landbouw wordt door Bianco (2016) gedefinieerd als het gebruik van landbouwgebruiken en -technologieën die gelijktijdig: (I) de agrarische productiviteit en winstgevendheid handhaven en verhogen, terwijl een duurzame voedsellevering gewaarborgd wordt. (II) Vervuiling en andere negatieve externe effecten worden verminderd en (III) ecologische middelen weer opgebouwd en efficiënt gebruikt.

Waardering en definitie van duurzaamheid

De definitie en het belang dat boeren aan duurzaamheid toekennen speelt een belangrijke rol in de acceptatie en implementatie van het duurzaamheidsbeleid (Bock & Van Huik, 2007). Uit onderzoek, uitgevoerd door Lincoln & Ardoin (2007), blijkt eveneens dat de uitvoering van het duurzaamheidsbeleid correleert met de waardering van duurzaamheid door boeren. Vanslebrouck et al. (2002) concluderen dat de waarde die wordt toegekend aan duurzaamheid en aan duurzaam ondernemen, vaak hoger onder jonge en hoger opgeleide boeren, van significante betekenis blijkt in de acceptatie van het duurzaamheidsbeleid. Daarnaast spelen de factoren economie, sociale druk, persoonlijke normen en waarden, plaatswaardering, milieubewustzijn en eigen kennis een rol in het al dan niet accepteren en uitvoeren van het duurzaamheidsbeleid door boeren (Lincoln & Ardoin, 2016).

Door de waardering en mogelijkheden van melkveeboeren ten aanzien van het duurzaamheidsbeleid te onderzoeken, kan er inzicht worden verkregen in hoe boeren de beleidsuitvoering ervaren. Bovendien zal het duurzaamheidsbeleid succesvoller zijn wanneer het correspondeert met de waarden en overtuigingen van boeren (Schoont & Te Grotenhuis, 2000). Een beter inzicht in de houding van boeren kan worden gezien als een sleutel tot het ontwikkelen en verbeteren van het duurzaamheidsbeleid (Hammes et al., 2016).

Passende afwegingen

Om te kunnen werken aan een duurzame melkveehouderijsector moeten boeren bewust bezig zijn met duurzaamheid en beseffen dat ze als ondernemer moeten werken aan een noodzakelijk evenwicht tussen boeren, bedrijven, het milieu en de maatschappij. Elke boer moet daarin passende afwegingen maken tussen de aspecten die zij belangrijk vinden en die bij hun bedrijf passen. De essentie van een duurzame bedrijfsstijl is: 'Duurzaam ondernemen doe je op je eigen manier' (Philipsen et al., 2012). Boeren blijken over het algemeen geïnteresseerd in duurzaamheidsaspecten, zoals natuurconservatie en biodiversiteit. Ze geven aan dit ook een taak te vinden die hoort bij het 'boer zijn' (Hammes et al., 2016).

Kennis wordt gezien als een voorwaarde als het gaat om het implementeren van duurzame innovaties in het boerenbedrijf. In het onderzoek van Philipsen et al. (2012) gaven melkveeboeren aan dat ze bewust hun kennis willen (blijven) bijspijkeren. Uit het onderzoek van Schoon & Te Grotenhuis (2000) komt bovendien naar voren dat boeren erg begaan en geïnteresseerd zijn in onderwerpen als maatschappelijke waardering, continuïteit van hun bedrijf en de natuur.

Motiverende redenen

Volgens Vanslebrouck et al. (2002) ligt de acceptatiegrens van duurzaamheidsmaatregelen hoger wanneer de impact op de voedselproductie, de kosten en de vereiste inspanningen laag zijn, terwijl de utiliteit voor de boer juist zo hoog mogelijk is. Het is echter onjuist om aan te nemen dat boeren enkel gericht zijn op het behalen van een zo optimaal mogelijk economisch rendement en dus handelen als homo economicus. In de praktijk streven boeren naar een resultaat in hun bedrijfsstijl die voor hen bevredigend is. Zo verrichten boeren vrijwillig taken omdat ze hier bijvoorbeeld plezier en voldoening uit halen. Op het gebied van duurzaamheid zijn er diverse taken die boeren bereid zijn uit te voeren, zoals natuur- en landschapsbeheer, kwaliteitsproductie, biologische productie en het verminderen van de milieubelasting (Horlings, 1996). Uit onderzoeken van Bock & Van Huik (2007) en Siebert et al. (2006) blijken economische voordelen wel degelijk een stimulans om te werken aan duurzaamheid. Met name in het verbeteren van dierenwelzijn blijken naast ethische aspecten, een betere toegang tot de afzetmarkt mee te spelen (Bock & Van Huik, 2007). De overheid moet boeren aanzetten tot nadenken en motiveren om vrijwillig mee te werken aan duurzaamheidsprojecten en maatregelen (Hammes et al., 2016). Dit omdat een groot aantal duurzaamheidsmaatregelen enkel op vrijwillige basis of tegen een kleine tegemoetkoming kunnen worden uitgevoerd (Vanslebrouck et al., 2002).

Steeds meer onderzoek toont aan dat de keuze van boeren om te participeren in duurzaamheidsprojecten niet enkel geïnterpreteerd kan worden door te kijken naar de financiële voordelen (Lynne et al., 1988; Schneider & Francis, 2006 in Thompson et al., 2015). Om het gedrag van boeren te kunnen verklaren wordt in toenemende mate gefocust op de waarden, overtuigingen en houding van boeren. De bereidwilligheid van boeren is gebaseerd op hun mening over de gevolgen van hun participatie (Thompson et al., 2015). Beweegredenen om te participeren, die worden genoemd in het onderzoek van Siebert et al. (2006), zijn ecologische redenen, het behoud van de boerderij voor de toekomstige generatie, het hebben van een bevredigende baan en voldoen aan de maatschappelijke vraag.

Vanlamsbrouck et al. (2002) en Siebert et al. (2006) geven aan dat het analyseren van de bereidwilligheid van boeren om te participeren in duurzaamheidsprojecten een relatief nieuw

onderzoeksgebied is. De meeste studies concluderen enkel dat de bereidwilligheid en mogelijkheden worden gevormd door de sociale en culturele context waarin boeren zich bevinden. Van invloed zijn verscheidene individuele eigenschappen van boeren en hun bedrijf, zoals een positieve houding ten opzichte van het milieu, een sociaal netwerk die aan duurzaamheid gerelateerde activiteiten doet, hoger opgeleide boeren en eerdere (positieve) ervaringen met duurzaamheid. Kennis over de beweegredenen van boeren is belangrijk om het gedrag van boeren te kunnen begrijpen en voorspellen. Het huidige agrarische beleid, dat doelt op een duurzamere agrarische sector, zal succesvoller zijn wanneer het correspondeert met de waarden en overtuigingen van boeren. (Schoon & Te Grotenhuis, 2000). De overheid kan hier op inspelen door het beleid hierop aan te passen.

Rol andere actoren

Een complicatie die optreedt wanneer boeren willen werken aan duurzaamheid zijn de vaak (grote) investeringen die gedaan moeten worden. Deze investeringen zorgen voor hogere productiekosten waar niet altijd evenveel economisch rendement tegenover staat (Horlings, 1996). Vanuit de maatschappij neemt de vraag naar duurzamere en diervriendelijkere producten toe, maar boeren wantrouwen de bereidheid van de consument en retailers om te betalen voor duurzamere producten. Het blijkt namelijk dat consumenten een discrepantie laten zien tussen de vraag naar duurzamere producten en hun handelen in de praktijk (Bock & Van Huik, 2007). Daarnaast verwachten retailers hoge standaarden van boeren, maar importeren ze tegelijkertijd wel goedkopere producten uit het buitenland, geproduceerd onder lagere standaarden (Osinga et al., 2015).

2.3 Boeren en de rol van de overheid

Om een bijdrage te kunnen leveren aan duurzame landbouw dienen boeren in staat te worden gesteld om duurzaam te handelen. De mogelijkheden tot duurzaam handelen worden bepaald door de individuele kenmerken, het sociale netwerk van boeren en de regelgeving vanuit de overheid (Horlings, 1996). Boeren zijn heterogeen en verschillen onderling in hun besluitvorming. De overheid mag niet automatisch aannemen dat boeren bereid zijn mee te werken aan haar beleid (Graysholt Busck, 2002 in Siebert et al., 2006). Het succes van duurzaamheidsinspanningen is direct verbonden met de mogelijkheden die de actoren, werkende aan duurzaamheid, hebben. Hieronder vallen bijvoorbeeld lokale en nationale overheden, milieuorganisaties, agrarische organisaties en boeren (Thompson, et al., 2015).

Nationaal top-down beleid

Beleidsmatig kan de verschuiving naar een duurzamere agrarische sector worden gezien als een top-down beleid, waarbij boeren worden behandeld als één groep. Op deze manier worden individuele aspecten vaak buiten beschouwing gelaten (Osinga et al., 2015). Uit de literatuur blijkt dat er vooral kritiek is op het top-down karakter en implementatie van het duurzaamheidsbeleid. Duurzaamheidsinspanningen moeten, om effectief te zijn, worden toegespitst op de lokale context en de acceptatie van boeren, waarbij lokale overheden een rol kunnen spelen (Thompson et al., 2015). Homsy & Warner (2015) geven aan dat een beleidsraamwerk over meerdere overheidslagen nodig is bij de implementatie van duurzaamheidsbeleid. Een meer op boeren gerichte bottom-up georiënteerde benadering zou kunnen helpen bij de implementatie van duurzaamheidsbeleid. Boeren hebben immers diverse beweegredenen en waarden en normen (Hammes et al., 2016; Osinga et al., 2015). Het van bovenaf opleggen van duurzaamheidsbeleid blijkt niet effectief te zijn. Boeren zijn gehecht aan de autonomie en keuzevrijheid binnen hun beroep als ondernemer (Horlings, 1996). Vrijheid en ruimte voor een eigen invulling als ondernemer is daarom nodig om de sector te laten verduurzamen. De overheid kan hierbij helpen door te motiveren, adviseren, inspireren en normen te stellen (Philipsen et al., 2012).

Boeren blijken echter over het algemeen niet veel vertrouwen te hebben in de autoriteiten en een negatieve houding te hebben tegenover de overheid (Cantrill, 2003 in Hammes et al., 2016). Ook wijzen ze op verschillende implementatieproblemen van het duurzaamheidsbeleid, zoals financiële

tekorten, ruimte tekort of ongunstige klimaatcondities (Bock & Van Huik, 2007). Boeren moeten het voordeel van duurzaamheidsmaatregelen voor henzelf of het milieu in (gaan) zien, anders zal er weerstand blijven bestaan tegen het duurzaamheidsbeleid door de overheid (Vanslebrouck. et al., 2002). Door het actief betrekken van boeren in de besluitvorming en door duidelijkere communicatie tussen boeren, stakeholders in de agrarische sector en de overheid kan er gestreefd worden naar een bredere acceptatie en implementatie van het duurzaamheidsbeleid (Hammes et al., 2016).

Minder vrijheid

De keuzevrijheid van boeren is altijd gelimiteerd geweest door externe factoren zoals de economie, wetgeving, marktontwikkelingen en natuurlijke omstandigheden. Binnen deze omstandigheden zal een boer zijn bedrijf zo winstgevend mogelijk proberen te runnen, waarbij sociale relaties en de vraag vanuit de maatschappij een cruciale rol spelen. In combinatie met het eigen geweten, het gevormde wereldbeeld, eigen ervaringen, waarden en karakter heeft elke boer zijn eigen unieke concept van 'goed boeren' ontwikkeld dat hij nastreeft (Schoon & Te Grotenhuis, 2000). Het is van belang dat boeren zich gesteund voelen vanuit de overheid (Bouma & Wösten, 2016). Ze blijken echter juist in toenemende mate te ervaren dat de vrijheid die ze hebben, die door henzelf als kenmerkend wordt genoemd in het uitoefenen van hun beroep, wordt ingeperkt door de toenemende regelgeving en de ervaren regeldruk. De beperktere handelingsruimte en de afnemende zelfstandigheid die hier uit voort vloeit worden ervaren als een probleem (Horlings, 1996). Een verschuiving naar meer individuele vrijheid voor boeren om hun bedrijf te runnen blijkt juist duurzamer te zijn (Osinga et al., 2015).

Onzekerheid

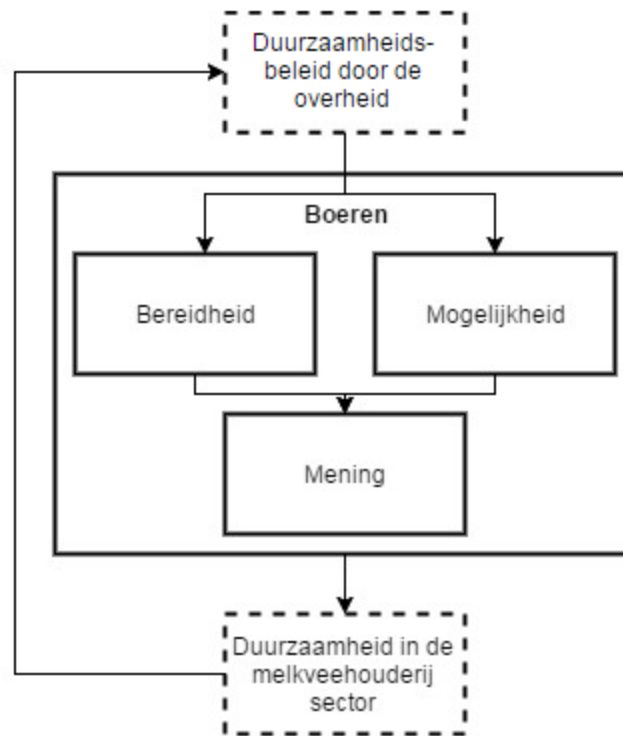
Uit het onderzoek van Schoon & Te Grotenhuis (2000) komt naar voren dat de continuïteit van het boerenbedrijf één van de hoofdzaken is van boeren. Het handelen vanuit zekerheid is een stijl die past bij de Nederlandse boer (Philipsen et al., 2012). Wanneer het bedrijf overgenomen zal worden door familie, blijkt de waarde die boeren toekennen aan hun bedrijf hoger te zijn en zijn ze eerder bereid grote investeringen te doen. Er wordt veel waarde gehecht aan het onafhankelijk kunnen ondernemen en de keuzevrijheid die boeren hebben als ondernemer (Schoon & Te Grotenhuis 2000). Om de ervaren negatieve publieke opinie tegen te gaan nemen boeren vaak een verdedigende houding aan. Boeren stellen zich ook wel negatief en verdedigend op tegenover het overheidsbeleid, omdat ze het voornamelijk ervaren als restricties, verboden en beperkingen. Een lange lijst met voorwaarden kunnen door boeren worden gezien als een bedreiging voor hun bestaanswijze. De antipathie tegen het overheidsbeleid groeit op deze manier (Siebert et al., 2006). Boeren gaven in het onderzoek van Schoon & Te Grotenhuis (2000) aan bereid te zijn om mee te werken aan de regelgeving aangaande duurzaamheid wanneer hun eigen onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid wordt gerespecteerd.

Nederland ten opzichte van het buitenland

De verschillen tussen de nationale wetgeving in Nederland en de wetgeving in andere landen worden door boeren omschreven als 'in onbalans' en 'oneerlijk'. De wetgeving wordt in Nederland als strenger ervaren. Problemen in differentiatie van productiestandaarden tussen landen zouden moeten worden opgelost en producten die niet voldoen aan de nationale wetgeving moeten worden verboden, om zo de goedkope import vanuit het buitenland tegen te gaan (Bock & Van Huik, 2007).

2.4 Conceptueel model

Centraal in dit onderzoek staat de mening van melkveeboeren ten opzichte van het duurzaamheidsbeleid van de overheid. In het conceptueel model (figuur 2) worden de relaties tussen de thema's binnen dit onderzoek gevisualiseerd. Om tot een duurzame landbouwsector te komen moeten melkveeboeren bereid zijn, maar ook in staat worden gesteld om te verduurzamen. Dit wordt beïnvloed door het duurzaamheidsbeleid vanuit de overheid (Horlings, 1996). Hoe melkveeboeren tegenover het beleid staan heeft invloed op hoe duurzaamheid door hen wordt toegepast in de Nederlandse melkveehouderijsector. Hoe duurzaam de sector is, of wordt geacht te zijn heeft uiteindelijk weer gevolgen voor het ontwikkelen en aanpassen van het beleid door de overheid.

Figuur 2: Conceptueel model

Hoofdstuk 3. Methodologie

3.1 Onderzoeksmethode

Naast het gebruik van bestaande wetenschappelijke literatuur wordt er in deze scriptie empirisch onderzoek gedaan door middel van kwalitatief onderzoek. De data is verzameld door semigestructureerde diepte-interviews af te nemen onder melkveeboeren. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden zijn uitgebreide antwoorden, bestaande uit ervaringen, emoties, gedrag en meningen van melkveeboeren, een vereiste. Kwalitatief onderzoek is hier bij uitstek geschikt voor (Longhurst, 2010). Door het afnemen van interviews wordt het mogelijk om een completer beeld te verkrijgen in vergelijking tot kwantitatief onderzoek, waarbij de antwoorden vaak oppervlakkiger blijven. Kwalitatief onderzoek geeft bijvoorbeeld de mogelijkheid om dieper in te gaan op vragen en antwoorden en vragen kunnen indien nodig worden aangepast (Longhurst, 2010). Voor boeren kan het onderwerp van dit onderzoek gevoelig liggen, er komen wellicht emoties bij kijken. Voor velen is het boerenbedrijf hun levenswerk. Lichaamstaal en emotie kunnen worden geuit door de geïnterviewde en kunnen extra informatie verschaffen. Deze extra informatie verkrijgt je niet bij het uitvoeren van kwantitatief onderzoek. De interviewvragen zijn uitgewerkt in de interview guide (bijlage 7.1).

3.2 Data verzameling

De interviews zijn afgenomen onder vier melkveeboeren die allen hun melkveehouderij in Drenthe hebben gevestigd. Via internet zijn de contactgegevens van enkele melkveehouderijen in Drenthe opgezocht, vervolgens zijn de melkveeboeren benaderd via een e-mail met de vraag of ze open zouden staan voor een interview. Op deze manier zijn er vier participanten gevonden die bereid waren om mee te werken aan een diepte-interview. De interviews vonden bij de participant thuis plaats, in zijn vertrouwde omgeving. Er is uit voornamelijk praktische overwegingen gekozen om melkveeboeren in de provincie Drenthe te benaderen. Daarnaast vallen op deze manier de participanten onder hetzelfde lokale duurzaamheidsbeleid, namelijk dat van de provincie Drenthe. Er wordt in dit onderzoek niet gekeken naar het lokale beleid, maar dit kan wel een rol spelen in hoe individuele melkveeboeren het duurzaamheidsbeleid ervaren. Melkveeboeren zullen tijdens het interview wellicht niet direct kunnen benoemen welke onderwerpen precies onder het duurzaamheidsbeleid geschaard kunnen worden, daarom is voorafgaand aan het interview een overzicht van de belangrijkste duurzaamheidsthema's en maatregelen overhandigd. In bijlage 7.3 is dit formulier bijgevoegd. Door het verstrekken van dit overzicht is geprobeerd de participant voorafgaand en tijdens het interview meer duidelijkheid te geven over de vragen.

3.3 Data-analyse

De interviews zijn opgenomen en daarna getranscribeerd (bijlage 7.5). Er is een codeboek (bijlage 7.4) opgesteld en met het programma ATLAS.ti zijn de transcripten vervolgens gecodeerd. Door te coderen wordt het mogelijk om systematisch de verzamelde data uit de interviews te analyseren en de interviews per onderwerp te vergelijken (Cope, 2010). De opgestelde codes zijn gebaseerd op de wetenschappelijke literatuur en onderzoeken behandeld in het theoretisch kader, wat ook direct de kracht van deductief coderen is (Van Lanen, 2010). Er bestaat echter het risico dat de onderzoeker zich teveel beperkt tot bestaande theorieën, daarom is het van belang dat de onderzoeker een flexibele, open blik houdt tijdens onderzoek (Cope, 2010). Hier is naar gestreefd door op een zo objectief mogelijke manier de data te verzamelen en te analyseren, zo werd er bijvoorbeeld vooraf niet vanuit gegaan dat de participanten negatief ofwel positief tegenover het duurzaamheidsbeleid zouden staan.

3.4 Reflectie en ethiek

In dit onderzoek wordt slechts een beperkt aantal boeren geïnterviewd, de interviews zullen daarom nooit representatief zijn voor alle (Drentse) melkveeboeren. Bovendien is het formuleren van een representatieve conclusie niet mogelijk en niet het doel van kwalitatief onderzoek (Longhurst, 2010). Het is van belang om op een ethisch verantwoorde manier om te gaan met de verzamelde data en de participanten hiervan op de hoogte te stellen (Longhurst, 2010). Voorafgaand aan het interview is daarom aan de participanten gevraagd een toestemmingsformulier (bijlage 7.2) te tekenen. Er is duidelijk gemaakt aan de participanten dat het interview vrijwillig wordt afgenomen en ze ten alle tijden er voor kunnen kiezen om een vraag niet te beantwoorden, te veranderen of het interview te stoppen. Bovendien is toegelicht dat de uitkomsten vertrouwelijk, anoniem en enkel in dit onderzoek gebruikt zullen worden.

Hoofdstuk 4. Resultaten

4.1 Hoe staan melkveeboeren tegenover duurzaamheid?

Bewustzijn en interesse

Uit de interviews blijkt dat alle participanten hun bedrijf omschrijven als duurzaam tot redelijk duurzaam. Wel blijkt het begrip duurzaamheid, en wat onder het beleid geschaard kan worden, lastig te definiëren. Ze vinden dat ze genoeg interesse tonen, investeringen doen en voldoende met duurzaamheid bezig zijn in hun bedrijfsvoering. De participanten geven aan rekening te houden met de toekomst van het (familie)bedrijf en dat er sprake is van een langetermijnvisie. Participant 3 geeft aan zelfvoorzienend te willen zijn en net als participant 4 vindt hij zichzelf voorlopen op andere bedrijven wat betreft duurzaamheid. Niet alle participanten zijn bezig om nog duurzamer te worden. Zo zegt participant 1: *“De afgelopen jaren hebben we door de melkprijzen gewoon ons bedrijf draaiende moeten zien te houden. Er blijft dan niet veel geld over voor andere investeringen.”* Er lijkt voldaan te worden aan het principe van Philipsen et al. (2012), namelijk dat elke boer passende afwegingen moet maken tussen de zaken die zij belangrijk vinden en die bij hun bedrijf passen. Participanten 3 en 4 vinden dat je als boer niet op alle gebieden met duurzaamheid bezig hoeft te zijn, maar dat elke boer voor zichzelf moet bepalen wat haalbaar is. Alle participanten blijken in meer of mindere mate het belang van een duurzame melkveehouderijsector in te zien.

“Als sector moet er worden gezocht naar hoe het duurzaamheidsverhaal het beste kan worden ingevuld. Alle boeren zijn heel verschillend, maar met elkaar moeten we toch de duurzaamheidsdoelstellingen gaan halen” (Participant 3, 2017).

Sociale netwerk en kennis

De sociale en culturele context van boeren, waar het sociale netwerk een onderdeel van is, bepaalt voor een deel de bereidwilligheid en mogelijkheden van boeren om te verduurzamen (Schoon & Te Grotenhuis, 2000). De meningen van de participanten is hierover echter verdeeld. Zo geven participant 1 en 2 aan dat ze niet van mening zijn dat hun sociale netwerk effect heeft op hun eigen gedrag en kijk op duurzaamheid. Wel denken ze dat andere boeren hier gevoelig voor kunnen zijn en invloed op elkaar kunnen hebben. Participant 3 en 4 vinden juist dat boeren van elkaar kunnen leren en dat dit ook gebeurt, bijvoorbeeld in studiegroepen. Volgens Lincoln & Ardoin (2016) en Philipsen et al. (2012) is kennis nodig om duurzame innovaties en het duurzaamheidsbeleid toe te kunnen passen in de melkveehouderij. Naast het ‘leren van elkaar’ vinden drie van de vier participanten dat het aardig goed zit met de kennisvoorziening wat betreft duurzaamheid. Er wordt kennis aangereikt vanuit studiegroepen, de melkfabrieken, door de Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland (LTO) en in vakbladen. Participant 2 geeft aan: *“Zo blijven we aardig op de hoogte van wat de overheid wil, ontwikkelingen en wat de mogelijkheden zijn.”*

Motivatie

De besproken beweegredenen voor boeren om te verduurzamen uit onderzoeken van Bock & Van Huik (2007), Hammes et al. (2016), Horlings (1996), Schoon & Te Grotenhuis (2000) en Siebert et al. (2006) blijken aardig overeen te komen met door de participanten genoemde motivaties. Zo blijkt uit de interviews dat de participanten graag meer waardering en acceptatie vanuit de maatschappij zouden willen en dat dit een drijfveer is om met duurzaamheid bezig te zijn. Daarnaast worden voldoening en plezier, het bedrijf up-to-date houden en klaarmaken voor de toekomst door de participanten genoemd als motivatie.

Financiële motivatie, genoemd door Bock & van Huik (2007) en Siebert et al. (2006), wordt meerdere keren benoemd door de participanten. Financiële voordelen zijn een belangrijke reden voor de participanten om met duurzaamheid bezig te zijn. Wat echter opvalt is dat de participanten aangeven dat subsidie belangrijk en nodig is, bijvoorbeeld als compensatie voor gederfde opbrengsten, maar dat

de melkveehouderijsector eigenlijk met minder subsidie zou moeten kunnen en dat niet overal een financiële vergoeding tegenover hoeft te staan. Dit blijkt ook de uit de bereidheid van de participanten om vrijwillig mee te werken aan duurzaamheidsstaken zoals weidevogelbeheer, natuurbehoud en biodiversiteit. Horlings (1996) benadrukte al dat boeren niet enkel streven naar een economisch zo optimaal mogelijk resultaat. Het werken aan duurzaamheid wordt met name door participant 2 en 3 genoemd als een taak die bij hun werk hoort. Ten slotte geeft participant 3 aan: *“Ik vind dat we als boer uit principe goed rentmeesterschap dienen te plegen en zorg voor dier, natuur en omgeving.”*

4.2 Hoe ervaren melkveeboeren de rol van de overheid?

Duurzaamheid als overheidstaak

De participanten zijn het er over eens dat de overheid een rol heeft in het verduurzamen van de melkveehouderijsector, maar tot op een zekere hoogte. Participant 4 omschrijft het als: *“Een actieve rol is wel goed, maar ze moeten het beleid praktisch houden zodat het uitvoerbaar blijft”*, en participant 3 geeft aan: *“Het is het goed dat er kritisch gekeken wordt naar duurzaamheid, maar wat ze bedenken in Den Haag of in Brussel moet economisch haalbaar zijn en er moet tijd voor zijn”*. De participanten vinden dat er kaders gesteld moeten worden door de overheid. Binnen deze kaders kan én moet de sector zelf meer oplossen. Hierdoor zouden melkveeboeren de kans krijgen om op hun eigen manier aan de duurzaamheidsdoelstellingen te werken. Philipsen et al. (2012) benoemden het belang van een eigen invulling als ondernemer en ruimte voor boeren al in hun onderzoek. Participant 1 en 2 vinden dat het huidige duurzaamheidsbeleid qua regelgeving hier en daar teveel *‘doordraaft’* en *‘doorschiet’* en dat de aanscherpingen *‘de verkeerde kant opgaan’*. Participant 2 geeft verder aan dat de toenemende regelgeving voor hem juist demotiverend werkt. De regels worden als steeds strenger ervaren en de boeren vragen zich af waar het beleid naar toe gaat. Participant 1 en 3 zien dit ook in hun eigen omgeving. Er zijn melkveeboeren die niet veel plezier meer hebben in het *‘boeren’* en sommigen twijfelen of ze nog door willen gaan als melkveehouder.

“Je moet wel heel enthousiast zijn wil je het nog leuk vinden als boer. Uiteindelijk zijn we de laatste jaren steeds verder doorgedraafd, zoals met fosfaat natuurlijk, dierenwelzijn en antibiotica. Er komt elke keer wel iets nieuws bij” (Participant 1, 2017).

Daarnaast vinden alle participanten dat de Rijksoverheid het duurzaamheidsbeleid te weinig baseert op kennis. Participant 2 geeft aan dat de overheid zich te eenzijdig laat informeren en er sprake is van emotionele in plaats van rationele politiek en participant 3 ervaart dat er teveel *‘in de waan van de dag’* geregeerd wordt. De participanten vinden dat de overheid zich beter moet laten voorlichten en correct onderzoek moet uitvoeren, waarbij er naar de melkveeboeren wordt geluisterd en er meer inspraak mogelijk is. De participanten ervaren wat Philipsen et al. (2012) concludeerde in hun onderzoek, namelijk dat het enkel van bovenaf opleggen van duurzaamheidsbeleid niet werkt.

“Er is dan iemand die wat zegt over ‘het kalf moet bij de koe’ en vervolgens gaat de hele Tweede Kamer daar wat van vinden. Terwijl er dus niemand eens op onderzoek uitgaat en gewoon eens gaat vragen aan boeren hoe zij erover denken en waarom dat eigenlijk zo is” (Participant 3, 2017).

Minder vrijheid

Horlings (1996) noemde in haar onderzoek dat de door boeren ervaren vrijheid en handelingsruimte wordt ingeperkt door toenemende regelgeving. Op de vraag of het duurzaamheidsbeleid heeft gezorgd voor minder vrijheid antwoorden alle participanten bevestigend. Er worden verschillende redenen aangedragen: zo is de druk groter geworden om naar de maatschappij verantwoording af te leggen als melkveeboer, het beleid beperkt melkveeboeren wanneer zij willen groeien met hun bedrijf, de administratieve druk op melkveeboeren is enorm gegroeid en het beleid is er niet eenvoudiger op geworden.

Haalbaarheid van het duurzaamheidsbeleid

Alle participanten zijn het er over eens dat het duurzaamheidsbeleid op dit moment haalbaar is, maar het beleid zorgt wel voor behoorlijke consequenties in de melkveehouderijsector. Daarnaast ervaren drie van de vier participanten dat de overheid de regelgeving constant verandert en aanpast, wat zorgt voor grote onzekerheid onder melkveeboeren. De overheid zou een duidelijkere toekomstvisie moeten uitdragen. Het belang van zekerheid, zelfstandigheid, keuzevrijheid en onafhankelijkheid voor melkveeboeren, aangetoond door Horlings (1996), Philipsen (2006) en Schoon & Te Grotenhuis (2000), lijkt in het geding te zijn. Zo is er onlangs veel kritiek geweest op en nog weinig vertrouwen in staatssecretaris Van Dam na het falende fosfaatbeleid, volgens participant 3.

Aanbevelingen

Op de vraag hoe de participanten vinden dat de overheid melkveeboeren kan stimuleren en hoe de overheid een betere rol kan spelen binnen het duurzaamheidsvraagstuk voor de melkveehouderijsector, komen uitgebreide antwoorden naar voren. Zo vindt participant 1 dat er vanuit de Rijksoverheid een andere benadering naar de melkveehouderijsector moet komen. De overheid moet melkveeboeren stimuleren. Dit kan volgens hem verbeterd worden door partijen beter te laten samenwerken en niet enkel doelen op te stellen die behaald moeten worden of regels op te leggen waaraan voldaan moet worden. Ook moet volgens participant 1 en 2 het belang van de melkveehouderijsector zwaarder wegen. Volgens participant 4 moeten de regels die worden opgelegd praktischer uitvoerbaar zijn voor melkveeboeren. Hij ervaart dat de duidelijkheid en correcte communicatie vaak mist en er soms sprake is van een slordige vaststelling en uitvoering van het duurzaamheidsbeleid, waar het fosfaatplafond een schoolvoorbeeld van is. Het actief betrekken van boeren in de besluitvorming en een duidelijkere communicatie werd door Hammes et al. (2016) ook aangedragen als verbeterpunten van het duurzaamheidsbeleid. Participant 3 noemt dat er meer ruimte moet worden gegeven voor initiatieven en er meer fiscale voordelen zouden mogen zijn om duurzaamheid onder melkveeboeren te stimuleren. Er moeten bovendien meer ambtenaren met kennis van zaken komen die verantwoordelijk zijn voor de vorming van het beleid. Participant 1 en 3 vinden dat het steeds lastiger is om te concurreren met andere landen door de strengere eisen en regels die bij het Nederlandse duurzaamheidsbeleid horen. De concurrentiepositie van Nederlandse melkveeboeren ten opzichte van andere landen zou juist beter beschermd moeten worden. Bock & Van Huik (2007) gaven ook al aan dat boeren de wetgeving in Nederland als strenger ervaren. De participanten voelen zich op dit moment niet gesteund door de overheid, wat juist belangrijk is volgens Bouma & Wösten (2016).

Hoofdstuk 5. Conclusie

5.1. Conclusie

Met dit onderzoek is gepoogd de houding van melkveeboeren ten opzichte van het nationale duurzaamheidsbeleid inzichtelijk te maken. Door te kijken naar de houding van melkveeboeren ten opzichte van duurzaamheid en de rol van de overheid is onderzocht hoe melkveeboeren tegenover het duurzaamheidsbeleid staan. Uit de theorie blijkt dat het duurzaamheidsbeleid invloed heeft op de bereidheid en mogelijkheden van boeren om duurzaam te handelen, deze factoren hebben weer invloed op de acceptatie en implementatie van het beleid door melkveeboeren.

Uit het theoretisch kader en de interviews komt naar voren dat melkveeboeren over het algemeen bereid blijken te zijn om aan duurzaamheid te werken en dit binnen hun bedrijfsvoering op verschillende manieren doen. Het belang van een duurzame melkveehouderijsector wordt ingezien en de boeren maken duidelijke persoonlijke afwegingen in het toepassen van duurzaamheidsaspecten. De participanten zijn het erover eens dat de overheid een rol heeft in het verduurzamen van de agrarische sector, maar tot op zekere hoogte.

Melkveeboeren staan over het algemeen niet erg positief tegenover het duurzaamheidsbeleid van de Rijksoverheid. Er is sprake van toenemende regelgeving en zodoende ervaren regeldruk terwijl het algemene belang van de melkveehouderijsector zwaarder zou moeten wegen. Het beleid wordt als steeds strenger ervaren en niet altijd als praktisch uitvoerbaar. Tevens zorgt het beleid voor minder vrijheid en meer onzekerheid onder melkveeboeren. De participanten vinden dat de overheid een duidelijkere toekomstvisie zou mogen uitdragen om zo tot een effectiever duurzaamheidsbeleid te komen.

Tot slot kan geconcludeerd worden dat de participanten duidelijk lijken te weten hoe de ervaren problemen opgelost moeten worden en hoe de vaststelling en uitvoering van het duurzaamheidsbeleid beter kan. De overheid moet kaders schetsen, waarbinnen de melkveeboeren en de sector zelf kunnen en moeten werken aan de te behalen duurzaamheidsdoelstellingen. Het duurzaamheidsbeleid zou op een andere manier tot stand moeten komen, waarbij het beleid meer wordt gebaseerd op kennis, inspraak door de melkveeboeren, samenwerking en communicatie tussen de betrokken partijen.

De genoemde bevindingen uit het theoretisch kader en uit de afgenomen diepte-interviews hebben inzicht gegeven in de houding van melkveeboeren en zouden kunnen helpen bij het ontwikkelen en verbeteren van het duurzaamheidsbeleid voor de melkveehouderijsector.

5.2 Reflectie en aanbevelingen

Een beperking van kwalitatief onderzoek als onderzoeksmethode is het beperkte aantal participanten dat geïnterviewd kan worden. Meer diepte-interviews had wellicht een uitgebreider en vollediger beeld kunnen geven over de houding van melkveeboeren ten opzichte van het duurzaamheidsbeleid.

Een tweede punt van reflectie is het uitreiken van het overzichtsformulier met actuele duurzaamheidsthema's en maatregelen aan de participanten. Van te voren is dit uitvoerig overwogen omdat de onderzoeker de participant met dit overzicht in een bepaalde richting zou kunnen sturen. Door een overzicht aan te reiken zou de participant zelf wellicht minder na hoeven te denken. De participanten gaven echter aan dat het duurzaamheidsbeleid erg omvangrijk en lastig te definiëren is, ook vroegen ze zich meerdere keren af wat er eigenlijk allemaal onder het beleid geschaard kan worden. Het overzichtsformulier werd als handig ervaren door de participanten en het zorgde voor structuur tijdens de interviews. Bovendien werden er door de participanten ook duurzaamheidsaspecten genoemd die niet op het overzichtsformulier stonden.

Het nationale duurzaamheidsbeleid geldt over het algemeen voor alle melkveeboeren in Nederland. Toch kan het lokale duurzaamheidsbeleid door bijvoorbeeld lokale subsidiemogelijkheden en aanvullende regels van invloed zijn op de houding van melkveeboeren tegenover het duurzaamheidsbeleid. Ook kunnen andere lokale factoren zoals regionale natuurverenigingen voor verschillen zorgen. Om een vollediger beeld te krijgen van de houding van Nederlandse melkveeboeren is het van belang dat er vervolgonderzoek wordt gedaan op grotere schaal, met behulp van meer participanten en onder melkveeboeren verspreid over heel Nederland. Op deze manier kan worden onderzocht of er een verschil is tussen Drentse melkveeboeren en Nederlandse melkveeboeren en in hoeverre lokale factoren een rol spelen. Een andere suggestie voor vervolgonderzoek zou zijn dat er onderzoek wordt gedaan naar de houding van boeren die werken in andere agrarische sectoren, om zo de resultaten te kunnen vergelijken en specifiekere aanbevelingen te kunnen voor het duurzaamheidsbeleid van de overheid.

6. Referenties

Benak, M. (2016). Oproep jonge boer uit Nijeveen: Meer respect voor boeren graag. *RTV-Drenthe*, 25-04-2016.

Bianco, A. (2016) Green Jobs and policy Measures for a Sustainable Agriculture. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 8, 346-352.

Bock, B.B. & Huik, M.M. van (2007). Animal welfare: the attitudes and behaviour of European pig farmers. *British Food Journal*, 109(11), 931-944.

Boerenbusiness (2016). *Van Dam reageert op laarzenactie*. Geraadpleegd op 10-04-2017 via <http://www.boerenbusiness.nl/melk-voer/artikel/10872022/eindelijk-reageert-van-dam-op-laarzenactie>

Bouma, J. & Wösten, J.H.M. (2016). How to characterize 'good' and 'greening' in the EU Common Agricultural Policy (CAP): the case of clay soils in the Netherlands. *Soil Use and Management*, 32(4), 546-552.

CBS (2016). *Aantal melkveebedrijven per grootteklasse, 2000-2016*. Geraadpleegd op 9-04-2017 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2016/49/aantal-melkveebedrijven-per-grootteklasse-2000-2016->

Cope, M. (2010). Coding Transcripts and Diaries. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.), *Key Methods in Geography* (pp. 440-452). London: SAGE.

Dongen, A. van (2017). Tienduizenden gezonde koeien naar slacht om stopsubsidie. *AD*, 23-02-2017.

Folmer, H. & Meer-Kooistra, J. van der (2016). Houders van melkvee moeten weer gaan innoveren. *Financieel Dagblad*, 24-08-2016.

Folmer, H. & Meer-Kooistra, J. van der (2016). Melkveehouderij kan beter zonder subsidie. *Volkskrant*, 03-08-2016.

Hammes, V., Eggers, M., Isselstein, J. & Kayser, M. (2016). The attitude of grassland farmers towards nature conservation and agri-environment measures—A survey-based analysis. *Land Use Policy*, 59, 528-535.

Homsy, G.C. & Warner, M.E. (2015). Cities and Sustainability: Polycentric Action and Multilevel Governance. *Urban Affairs Review*, 51(1), 46-73

Hooijdonk, G. van (2017). *Behoud derogatie van belang voor natuur en landschap*. Geraadpleegd op 08-06-2017 via <http://www.boerderij.nl/Rundveehouderij/Blogs/2017/5/Behoud-derogatie-van-belang-voor-natuur-en-landschap-134047E/>

Horlings, L.G. (1996). *Duurzaam boeren met beleid: innovatiegroepen in de Nederlandse landbouw* (proefschrift).

Lanen, M. van (2010). Inductief én deductief analyseren bij kwalitatief onderzoek: het geheel is meer dan de delen. *Kwalon*, 15(1), 36-42.

Lincoln, N.K. & Ardoin, N.M. (2016). Cultivating values: environmental values and sense of place as correlates of sustainable agricultural practices. *Agriculture and Human Values*, 33(2), 389-401.

Longhurst, R. (2010). Semi-structured Interviews and Focus Groups. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.), *Key Methods in Geography* (pp. 103-115). London: SAGE.

NOS (2016). Boze boeren ruziën met staatssecretaris over fosfaatrechten. *NOS*, 21-10-2016.

Osinga, S.A., Kramer, M.R. & Hofstede, G.J. Al (2015). Sustainable animal welfare: does forcing farmers into transition help? *AI & Society*, 30(3), 403-413.

Philipsen, B., Poelarends, J. & Schepers, R. (2012). Duurzaamheid: eigen manier is dé manier. *V-focus*, 9(6), 27-29.

Reijneveld, J.A., Habekotté, B., Aarts, H.F.M. & Oenema, J. (2000). 'Typical Dutch' zicht op verscheidenheid binnen de Nederlandse melkveehouderij. Rapport 8. Wageningen: Plant Research International.

Rijksoverheid (2017). *Landbouwbeleid*. Geraadpleegd op 11-04-2017 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/landbouw-en-tuinbouw/inhoud/landbouwbeleid>

Rijksoverheid (2017). *Maatregelen mestgebruik*. Geraadpleegd op 11-04-2017 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mest/inhoud/maatregelen-mestgebruik>

Schoon, B. & Grotenhuis, R. te (2000). Values of Farmers, Sustainability and Agricultural Policy. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 12, 17-27.

Siebert, R., Toogood, M. & Knierim, A. (2006). Factors Affecting European Farmers' Participation in Biodiversity Policies. *Sociologia Ruralis*, 46(4), 318-340.

Thompson, A.W., Reimer, A. & Prokopy, L.S. (2015). Farmers' views of the environment: the influence of competing attitude frames on landscape conservation efforts. *Agriculture and Human Values*, 32(3), 385-399.

Vanslebrouck, I., Huylenbroeck, G. van & Verbeke, W. (2002). Determinants of the Willingness of Belgian Farmers to Participate in Agri-environmental Measures. *Journal of Agricultural Economics*, 53(3), 489-511.

7. Bijlagen

7.1 Interview guide

Achtergrondinformatie boer en bedrijf

1. Kunt u kort iets vertellen over uw boerenbedrijf?

Nationaal overheidsbeleid

2. Kunt u maatregelen en/of regels noemen vanuit de overheid die gericht zijn op duurzaamheid waaraan uw bedrijf moet voldoen of kan voldoen?
3. Wat voor gevolgen heeft het duurzaamheidsbeleid voor uw boerenbedrijf (gehad)?
4. Bent u ooit betrokken geweest bij de beleidsvorming wat betreft duurzaamheid?

Duurzaamheid

5. A) Hoe duurzaam vindt u uw eigen bedrijf?
B) Kunt u manieren noemen om uw bedrijf duurzamer te maken?
C) Bent u naast de verplichte eisen die gesteld worden nog bezig om uw bedrijf duurzamer te maken?
6. Wat zijn voor u redenen om met duurzaamheid bezig te zijn in uw boerenbedrijf?
7. Vind u dat uw sociale netwerk invloed heeft op uw eigen kijk op duurzaamheid? Denk hierbij aan het gedrag of de mening van andere boeren (bedrijven) in uw netwerk.
8. A) Zou u uit eigen initiatief en/of vrijwillig maatregelen nemen om een duurzamer bedrijf te realiseren of moeten hier wel subsidies o.i.d. tegenover staan?
B) Heeft u ooit subsidie ontvangen voor maatregelen die te maken hadden om uw bedrijf duurzamer te maken?

Mening over het beleid

9. Hoe staat u tegenover het doel van de overheid om boerenbedrijven duurzamer te maken?
10. Vind u dat het een overheidstaak is om te zorgen dat boeren duurzamer worden? (*Prefereert u een actieve of passieve rol van de overheid op het gebied van duurzaamheid?*)
11. Vind u het duurzaamheidsbeleid op dit moment haalbaar voor boeren? Waarom wel of niet?
12. Heeft u ooit uw mening geuit over het (duurzaamheids)beleid van de overheid? (*Bijvoorbeeld op sociale media of rechtstreeks naar de overheid?*)
13. Vind u dat de consument en/of supermarkten moeten veranderen of een andere rol moeten spelen om de realisatie van het duurzaamheidsbeleid in boerenbedrijven te vergemakkelijken?
14. Vind u dat u als boer door het duurzaamheidsbeleid minder vrijheid heeft gekregen?
15. Zou u meer informatie en/of kennis willen om aan een duurzamer boerenbedrijf te kunnen werken?

Aanbevelingen

16. Hoe denkt u dat de overheid u en/of andere boeren zou kunnen helpen of stimuleren om een duurzamer boerenbedrijf te worden?

7.2 Toestemmingsformulier

Door middel van dit onderzoek wordt getracht inzicht te verkrijgen in de houding van melkveeboeren ten opzichte van het duurzaamheidsbeleid van de overheid. Van belang is om te bepalen wat het duurzaamheidsbeleid inhoudt, hoe belangrijk het concept duurzaamheid is voor melkveeboeren en hoe melkveeboeren staan tegenover de rol die de overheid inneemt met betrekking tot duurzaamheid.

De volgende hoofdvraag is daarbij geformuleerd:

“ Hoe staan melkveeboeren tegenover het duurzaamheidsbeleid van de overheid?”

De volgende thema's zullen aanbod komen bij het interview:

- Achtergrondinformatie boer en bedrijf
- Nationaal duurzaamheidsbeleid
- Thema duurzaamheid
- Mening over het duurzaamheidsbeleid
- Aanbevelingen

Wanneer u dit formulier tekent, gaat u akkoord met het volgende:

- Het interview wordt vrijwillig afgenomen
- Het interview wordt opgenomen, dit is om de analyse achteraf te vergemakkelijken. Hierna zal de opname verwijderd worden.
- Alle verkregen informatie wordt vertrouwelijk en anoniem behandeld en zal enkel voor dit onderzoek gebruikt worden.
- U kunt er ten alle tijden voor kiezen om een vraag niet te beantwoorden, een antwoord terug te trekken of te veranderen, de opname te stoppen of het gehele interview te beëindigen.

Naam participant:

Datum:

Handtekening:

Gegevens onderzoeker:
Maaïke Hofman
Student Sociale Geografie en Planologie
06-42904374
M.H.Hofman@student.rug.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

7.3 Uitgereikt overzicht duurzaamheidsbeleid

Dit formulier is tijdens het interview overhandigd aan de participant. Op deze manier is getracht om een klein overzicht te geven van de belangrijkste duurzaamheidsthema's en maatregelen die op dit moment spelen in Nederland.

Onderwerpen die aan bod kunnen komen:

- Fosfaatplafond
- Derogatie
- Mest- en mineralenbeleid
- Ammoniakuitstoot
- Grond- en oppervlaktewatervervuiling
- Dierenwelzijn
- Biodiversiteit
- Weidevogel bescherming
- Duurzame energiebronnen
- Duurzame technologie in en om de stal

7.4 Codeboek

Codeboek			
Thema's	Codes	Subcodes	Theorie
Houding t.o.v. duurzaamheid			
	Bewustzijn	<ol style="list-style-type: none"> 1. Interesse 2. Eigen kennis 3. Afwegingen 	(Hammes et al., 2016) (Philipsen et al., 2012) (Schoon & te Grotenhuis, 2000)
	Waardering duurzaamheid		(Lincoln & Ardoin, 2007) (Vanlemsbrouck et al., 2002)
	Motivatie / bereidheid	<ol style="list-style-type: none"> 1. Financieel 2. Eigen voldoening 3. Maatschappelijke waardering 4. Sociaal netwerk 5. Belang milieu/natuur 6. Toekomst/continuïteit bedrijf 	(Bock & Van Huik, 2007) (Horlings, 1996) (Lincoln & Ardoin, 2007) (Schoon & te Grotenhuis, 2000) (Siebert et al., 2006) (Thompson, 2015) (Vanlemsbrouck et al., 2002)
	Rol andere actoren		(Bock & Van Huik, 2007) (Osinga et al., 2015) (Siebert et al., 2006) (Thompson, et al., 2015)
Mening rol van de Rijksoverheid			
	Acceptatie / Implementatie beleid	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vrijwillig verduurzamen 2. Haalbaarheid 3. Vertrouwen 4. (On)zekerheid 5. Vrijheid 6. Regeldruk/(toenemende) regelgeving 	(Bock & Van Huik, 2007) (Hammes et al., 2016) (Horlings, 1996) (Philipsen et al., 2012) (Schoon & te Grotenhuis, 2000) (Thompson, 2015) (Vanlemsbrouck et al., 2002)
	Aanbevelingen	<ol style="list-style-type: none"> 1. Communicatie 2. Kennis overheid 3. Betrekken partijen 4. Beleid t.o.v. het buitenland 	(Bock & Van Huik, 2007) (Hammes et al., 2016) (Osinga et al., 2015) (Thompson, 2015)

7.5 Transripten

Participant 1

Participant 2

Participant 3

Participant 4